

Вук КРЊЕВИЋ*

ВАРИЈАЦИЈЕ О ЛАЛИЋЕВОМ САМОИСПИТИВАЊУ

Да ли је Лалићево самоиспитивање трајна каквоћа његовог књижевног дјела, могућно је утврдити када се то обимно прозно дјело гледа у цјелини васпостављањем темпоралности у описивању догађаја у којима је учествовао, у епски интонираним романима „Свадба” и „Зло прољеће”, касније и у „Раскиду”, па и у „Хајци”, али је „Лелејска гора” заправо она круцијална књига која том самоиспитивању даје лирски и драматички карактер. Она отвара и исписује странице унутарње људске драме у сучавању са самоћом и есенцијалним питањима људске судбине, са ирационалним поривима човјекове помућене егзистенције у којој страх постаје доминантан а моралне сумње и сумњичавости, постају пресудни и трајни знакови нагрижене и обесхрабрене индивидуалне свијести. У каснијим књигама Лалић ће елементе такве помућености проналазити и у традицији, дакле, тамо гдје није био ни учесник ни свједок, у догађајима и ситуацијама које је открио у слојевима колективне свијести, у памћењима и писаним документима. А то су подручја ирационалних збивања у којима се „чојство и јунаштво” егзистенцијалном угроженошћу растачу и доводе до потпуних супротности. „Видљива стварност”, каже Лалић у једном интервјуу, „само је један ограничени дио стварности”.

„Лелејска гора” је постигла у откривању видљивог и невидљивог, да употрејибим Лалићаеве назнаке, преплитање епског, лирског и драмског. Када сам 1959. године писао о „Лелејској гори” позивао сам се на једну идеју Албера Камија: „Ниједан човјек не може да каже шта је. Али се дешава да може да каже шта није”. Лалић ми је написао писмо својим ситним рукописом да је то, можда, кључ за читање и тумачење „Лелејске горе”.

Много година касније, 1996. године, прочитао сам у књизи Ериха Коша „Одломци, сећања, писци II”, дугогодишњег пријатеља Лалићевог, да

* Вук Крњевић, књижевник, Београд

се Лалић појавио у зиму 1944. године на Цетињу: „Био је отписан, па и заборављен, као и све друге жртве ратног вихора... али је тада отпочело и хектичко преиспитивање свачијег порекла, прошлости и држања што је за Михаила Лалића значило отпочињање бескрајног моралног и физичког мучења које је доцније прожело целу његову литературу и није га оставило целога живота, пратећи га до смрти што, међу осталим, показује и последња његова књига, роман ‘Тамара’ у којем је добар део његових аутобиографских података и приватних моралних мучења и размишљања. Како је снегопадне и мразовите зиме 1942. остао сам у Васојевићкој Лелејској гори, како је допао у четничко ропство, како је избегао стрељање на Брези у Колашину и кога је све испратио на тај последњи пут? Како се обрео у заробљеном, односно, интернираном четничком корпусу на београдском Сајмишту, како је са њима доспео у логор у Грчкој, и, најзад, како се држао у том логору, побегао из њега, ухватио везу са грчким партизанима и успео да се околним путевима, мимо шиптарских банди, пребаци у Црну Гору?”

Можда је и било добро што сам читао „Лелејску гору”, и писао о њој, без свих ових података јер сам читао и проналазио у роману универзалне проблеме самоће и страха у лику Лада Тајовића а пошао сам од једне назнаке Андре Жида: „Ја сам му посебно захвалан”, пише Жид о Сент-Егзиперијевом погледу на свијет и живот, „што је расвијетлио ону парадоксалну истину, која је за мене од изнимне психолошке важности: да људска срећа није у слободи, већ у преузимању неке дужности”.

1.

Овај психолошко-етички комплекс, фиксиран коначно у предговору Сент-Егзиперијевог романа „Ноћни лет”, који је Жид рјешавао својом литературом, а који је заправо за њега остао неријешен (што и није битно јер, како нам се чини, основна функција његове литературе, привидно ослобођене свега социолошког, и није у томе да пронађе одгонетку, *ошкровање*, да покаже и да сецира коријен тражења, (његову жаловост, начин тражења), или боље речено недефинисан до краја, добио је у роману Михаила Лалића једно од својих могућих продужења; своју дубљу, да не кажемо дубинску, димензију, своју реципрочну загонетку. Јер емотивно-етички комплекс Лада Тајовића почиње управо ту гдје се за Жида завршава. Она непрекидна, не само егзистенцијалистичка, нужност избора, она жаловост, статичност и пасивност (која само понекад прелази у „безразложни чин”), која оптерећује Жидове јунаке, та њихова флексибилна пасивност, али стална, моралних самомучилаца добија емотивну еквива-

лентност у човјеку акције, у револуционарном активизму, у ангажованости Лада Тајовића онога тренутка када он сам, стицајем прилика, остаје, иако релативно потпуно формиран као индивидуално и друштвено биће, пред *сћрахом*, пред ужасом самавања, пред страхом и ужасом „самства”, пред страхом који као нова, изненадна, неухватљива, егзистенцијална, непознатљива, али незауостављива и трајна емотивна енергија, тиња и разиграва се у смислу његовог битисања. Његове свијести и његове под-свијести. У том постепеном одумирању те релативно одређене личности, у том страховању, у том милиметарском базању по плићаку страха, слутећи непрекидно вир, избија на видјело свијести, поучена примјером претходника, онога који није могао да одоли искушењу самавања (етичком), који је попустио, који се препустио логици пасивне, *сељачке* практичности, она брзоплета, али прецизна асоцијација о скојевском, *колективном* припремању за акцију (ма колико озбиљном, у ствари неспремном пред сложенешћу самог живота), оном заједничком, људском кохерентном супротстављању: „...Шта је то с нашим душама, Нико Сајков, те су безнадно меке и зелене, те су дјетињасте и дјевојачке и плашљиве остале? За ово смо их припремили у оним нашим веселим ројевима, само за једно – за самоћу – не, а баш нас она снашла изненада.”. Јер бити сам, гоњен, бити пред великим вратима смрти сваког тренутка, када је Револуција привремено претворена у пораз, сваког покрета, сваког шума, као лишће пред вјетром (нема другог отпора, сем унутрашњег, исконског), бити остављен и препуштен – нуди као непрекидну и присутну јаву: саму голу неизвјесност (коју је Сартр у приповиједи „Зид” формулисао као антиципирајућу и флуидну воду понорницу која осипа брану самопоуздања: „... Није то прави бол; нешто горе: то је бол, који ћу осјетити сутра ујутро. А затим?”).

2.

Долази нека мучна и дуктилна нелогика неизвјесности, релативности и мучнине, долази као поплава која се разлијева у њему, који је опчињен оним дивљим и самоувјереним миром Лелејске горе, нечим исконским, нељудским, самачким равнодушним у својој суровој незауостављивој лепоти. И док се интегритет човјеков растаче, дотле се та Гора лелејска као неко живо биће својим висовима и доловима, својом огромношћу, својим самозадовољством опире свему људском; Тајовић је присиљен да бира између ње и људске, конкретно црногорске, примитивне, сељачке, грабежљиве покварености и притворности, враћајући се њој, неутралној (привидно и ужасно), враћајући се своме почетку, њеној земљаној логи-

ци јачег. Није то више онај шкрти Његошев или Лубардин пејзаж, оно херојско-патетично стијење; има у тој Лелејској гори нечег ситог, сочног, чулног, подмуклог, нечег мрског, мудрог, склупчаног, живог, нечег што силином опомиње на онај првобитни страх човјеков. Нечег самотничког. Поузданог. Сабијен између те двије недаће – људске и нељудске – лута Ладо Тајовић лагано губећи своју људску равнотежу (како из те перспективе лелејске смијешно звучи латинска порука: „Vere magnum, habere fragilitatem hominis, securitatem Dei”), своју „дужност”, једанпут коначно „изабрану”, и лагано бивајући присиљен да прихвати слободу, ону жестину страха која се у њему колајући „међу јавом и међ сном” претвара у сопствену негацију, претварајући се истовремено у храброст, у „дивљу правду”, како би то стари Бекон рекао алудирајући на освету.

3.

Постоје у овој Лалићевој књизи два лика довољно чврста (иако скицирана), довољно присутна у лабавој свијести Лада Тајовића; двије могућности развоја тога истога Лада: један је поколебан и већ смрвљени Нико Сајков, који се предао не могавши да издржи ужасну тензију самовања, и полудивљи самотник Васиљ, који физиолошки, готово животињски, реагује на догађаје и људе, постоје као двије граничне могућности, као двије граничне пројекције ништавила. Етичког, наравно. И један и други, сваки на *свој* ужасни начин, они су попустили, они су се пасивизирали, изгубивши своју људскост, свој стварни смисао и као борци и као људи, претварајући се у негацију Револуције у човјеку, у негацију њеног највишег смисла, њене етичке љепоте; постоје та два лика као путокази непута на којем на низбрдици муку мучи Ладо Тајовић. А тај страх је неумољив. И голем. У тој дилеми Лалићев јунак губи ону строгу, колективну етичку снагу: осјећање дужности. Тај страх самотника отвара у њему вентил сигурности који му нуди једну једину могућност, могућност и страст преношења сопственог страха на друге. Строги морал Револуције, морал заједничке корисности, прелази у онај ужасни, субјективни морал освете, у логику ужасне равнотеже у којој се хиљаду гласова свијести, хиљаду гласова дужности, замјењују насушном и поновном жеђи самозаваравања. Јер између Васиља и Ника Сајкова постоји или самоубиство или оно фиктивно и инстинктивно преношење страха на друге, оно самозаваравање које тога Лада Тајовића одржава *и ужасавајући* задовољава (каже Ладо Тајовић: „...некаква проклета земља и вријеме – сви сумњају и у сваког се сумња, а не зна се које је теже човјеку. Тако су сви сами и кад нијесу сами, јер нико ником не вјерује и сваком је нож иза леђа...”).

4.

Читаво то мучко бјежање Лада Тајовића, иако присилно, ипак свјесно, наводи нас опет на ону Жидову мисао, цитирану на почетку овог размишљања: преузети неку дужност, најчистије, најпоштеније, не значи још потпуно *изабрајти* у животу, не значи изабрати заувјек и до краја. Јер рационално прихватити, изабрати, не значи пред сложеном и егзактном, а ипак произвољном, случајном логиком живота дефинитивно, интегрално прихватање избора: загонетка Лада Тајовића, у којој доминирају самоћа и страх, у којој они непредвиђено покрећу оне дубинске слојеве људске психе, она на изглед превазиђена и умртвљена људска тежишта (као што је то у роману „Људи и нељуди” Елио Виторини фиксирао инсистирајући на двоструком, рационалном и ирационалном, животу свога јунака, који живећи дисхармонично губи, иако непрекидно активан, илузију, људску илузију неопходности свог трајања) и стављајући их на чворна мјеста људског реаговања и дјеловања – непрекидна је људска дилема. Човјек постаје неразмрсиви, неурачунљиви и себични чувар свога егзистирања, свога самоодржања. Читав тај проблем који је Жид назначио добија према томе једну тврду конкретност: преузимати увијек изнова, увијек потпуно ангажованом свијешћу (Да би човјек остао потпун, његова равнотежа мора увијек бити рационално контролисана. И мишљена.). Иначе је његова интегралност повријеђена, или, како Лалић мајсторски сугерише, она остаје разорена својим сопственим ужасом, својим људским (хуманим) страхом, својом некорисном и неконтролисаном „слободом” каже Исаија: „Тешко теби који пустошиш, а тебе не пустоше, и који чиниш невјеру, а теби се не чини невјера; кад престанеш пустошити бићеш опустошен, кад престанеш чинити невјеру, чиниће ти се невјера”, слободом која саму себе чини апсурдном.

5.

Није ли Камијева идеја да човјек не може да каже шта је, али да се дешава да може да каже шта није, блиска постмодерном човјеку, данашњем потенцијалном читаоцу Лалићеве литературе, јер Полин Мари Розенау тврди даје „постмодерни појединац опуштен и флексибилан, оријентисан ка осјећању и емоцијама... и заступа став *буди оно што јеси* и да је активно људско биће које конституише сопствену реалност, спроводи сопствено трагање за смислом... он је плутајући појединац који нема никаквих референтних тачака или параметара па и умјетност цијени и процјењује без стандардних критеријума”.

Ако прихватимо Лалићеву „Лелејску гору”, како је тумачио Драган М. Јеремић, као дјело у којему се мијеша „историјско и аутобиографско, објективна збивања и субјективна сведочанства, видљива стварност и кошмарне визије света, објективно сликање карактера и субјективне оцене људи, описи природе и интроспекција, распојасаност маште и строга симетрија у излагању тема и облицима изражавања”, а усвојимо и Лалићево тумачење појављивања ђавола у „Лелејској гори” као кристализацију самоће главног јунака, као провокацију да отвори своју најдубљу унутрашњост, као приказ дубоког расцјепа у његовој личности и као персифлажу теме двојника у модерној литератури, онда се чини ваљаним претпоставити да Лалић може бити и те како занимљив за савременог читаоца који ће га читати без предрасуда. Ако имамо у свијести и податак који је изнио Ерих Кош да се у Лалићевој заоставштини налази тридесетак свезака подебелих дневничких биљежака, онда, пошто је био човјек пуне радозналости и моралне ангажованости, се може претпоставити да ће занимање за његову литературу последице објављивања тих текстова бити обновљено као што је био и случај са Андрићем када су „Знакови поред пута” нове генерације читалаца вратиле Андрићевим књигама.

Лалићево самоиспитивање постаће подстицајно за све оне који желе да сазнају шта нису, како каже Ками. Највећи залог за то је Лалићева литерарна моћ да локално претвори у универзално сугестивношћу снажне и увјерљиве књижевне ријечи.

6.

У Кошевим сјећањима могућно је наслутити још један узрок Лалићевих самоиспитивања. Наиме, Лалић је на Цетињу одмах последице доласка из рата објавио књижицу пјесама „Стазе слободе”, о којој је критичко мишљење изнио Радован Зоговић, а Лалић је тада, како каже Кош, „стајао према Радовану Зоговићу као син према строгом оцу или ученик према учитељу. Није га прекоревало због идејних промашаја и одступања од линије, већ као алкавог ђака који је на час донео лоше, немарно написану лекцију или, будући да је атмосфера још била ратна, као војни старшина који узима на строги испит војника који је својом немарношћу нанео штету угледу јединице”. „Сматрало се тада да ни ‘стихови Михаила Лалића нису били само његова лична, приватна ствар. И тако је то Михаило и схватио – можда је тајно, криомице, стихове и доцније писао, али их више није објављивао...’. Михаило Лалић, каже Кош, после овог првог ударца повукао се и затворио у своју љуштуру, у свет Васојевића овог и прошлог времена, овога и онога света, и све док га није узорао уздуж и

попреко никад га није остављао; чак ни онда кад је обавио главне послове, уморивши се и зашавши већ у године, још се једнако бавио крајцима тог света, несрећницима које су живот и догађаји носили, одувани негде у неко лечилиште или у самоштину гробља и заборави.”

Тај велики лук који је књижевним средствима сачинио Михаило Лалић од блиједице и конвенционалне књижице стихова па до „Лелејске горе” и других књижевних дјела, духовно су свједочанство о томе да се у језичко-стилском простору његове прозе догодио снажан преображај, дубоки унутарњи продор у тумачењу трагичних индивидуалних судбина људи, али и проицљиви увид у тамне и мрачне просторе колективне свијести које је изнудио рат и ратна срећа и несрећа. То се очигледно може видјети у стилу овога писца, који је постао у литерарном ткиву толико увјерљив по томе што је ирационалне и рационалне пориве и промишљања ујединио у прозно ткиво и плетиво у коме су лирско и епско и драматско амалгамирани.

А како се то збило, можда ћемо сазнати највећма у „близу тридесет дебелих свезака” биљежака.

